

IVAN HVALA*

Politizacija civilne družbe in pravne države?

Od populizma k partitokraciji

Pod tem naslovom bi lahko predstavili siže posveta v Cankarjevem domu 22. januarja letos ob izidu knjige dr. Veljka Rusa *MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM*. Toda najprej nekaj besed o knjižnem prvencu v zbirki revije *Teorija in praksa* pri Fakulteti za družbene vede, ki to publikacijo izdaja. Slovenska revijalistika in časopisje se postopoma vključujeta v založniško podjetništvo. O tem pričajo knjige *Nove revije in Naših razgledov*. Takšna odločitev družboslovja je lahko pomembno znamenje prevratnosti in kritičnosti družbenega trenutka; po naslovu založene knjige sodeč tudi njegove travmatične razpetosti, ne glede na to, na katerem delu loka so ključne silnice slovenske politike. Bistveni so prostor, v katerem se stvari dogajajo, in merila, s katerimi bi lahko presojali odnose in težnje.

Knjiga ima štiri poglavja in obsega 210 strani. Prispevke bi lahko označili kot vsebinsko bogate in izrazno polne – od teoretično utemeljenih do k praksi naravnanih člankov akcijske narave. Kako vidi avtor prevladujoče silnice, ki oblikujejo naš čas in naš specifičen beg iz njega?

1. Najprej kot usihanje populizma in težnje k prevladi strankarsko organizirane družbe. Prvo poglavje ima naslov *Med reformo in revolucijo*. Teme in problemi: Demos proti Demosu, plebiscit in zveza s Hrvaško, sedem krogov narodne sprave, liberalci in klerikalci, stranke nazaj v skupščino, razprodaja slovenske inteligence.

2. Drugo poglavje bi lahko vsebinsko označili kot obravnavo razmerja med socialno državo in družbo blaginje in tudi kot sproščanje socialnih razlik ter porajanje prepadov revščine. Poglavje ima naslov *Lastninjenje in soupravljanje*. Teme: neekonomski vidiki lastništva, pravično in nepravično lastninjenje, različne politike privatizacije, Demosov socialni inženiring, retrospektive in prospektive soupravljanja.

3. V tretjem delu knjige se avtor zavzema za socialni sporazum med delom in kapitalom. Očrta značilnosti in nevarnosti tako kapitalske kot tudi delokratske družbe. Poglavje ima naslov *Socializirana država*. Teme: socializem in socializirana družba, socialna varnost in minimalni osebni dohodek, korak do socialnega dumpinga, preusmeritev v ameriški koncept, poddržavljanje družbenih dejavnosti, socialna politika v postsocialistični družbi.

4. Četrto poglavje ima naslov *Izobraževanje kot zasebna in javna dobrina*. Avtor odkriva znake, vzroke in posledice poddržavljanja družbenih dejavnosti. Na podlagi svojih bogatih izkušenj univerzitetnega učitelja in raziskovalca predstavlja

---

* Ivan Hvala, urednik revije *Teorija in praksa*

svoje videnje družbene funkcije Univerze, njeno notranjo organizacijo in revitalizacijo (rektorski govor). Sledita članek o izobraževanju kot zasebni in javni dobri ter prispevek o izobraževanju in socialni politiki.

Ne samo vsebina knjige, tudi elitna udeležba uvodničarjev in razpravljalcev v Cankarjevem domu ob njeni promociji (dr. Jože Pučnik, dr. Niko Toš, dr. Jože Mencinger) je pokazala, da je avtor v zadnjih dveh letih anticipiral ob posameznih družbenih menah ključna politična vprašanja in prispeval k njihovi radikalizaciji. Morda je to za koga dokaz, da ima v Sloveniji relevantna družbena kritika še vedno težo. Verjetno je danes zadrega o tem popolnejša.

Uvod v predstavitev knjige je začel avtor z naslednjimi besedami: »Moja osnovna naloga v tej knjigi ni bila, da bi pojasnjeval, saj smo Slovenci danes zrel in prezrel narod glede na to, koliko režimov in sistemov, ne samo političnih, ampak tudi lastninskih in ekonomskih, smo preživeli.« Predvsem opozarja na napake, ki niso začasne, ki so celo zakoreninjene v odnosu Slovencev do lastne zgodovine in nas zato utegnejo spremljati tudi v naslednjih fazah postsocialističnega razvoja. Družba se lahko regresivno zaobrbe spet v komunizem, če ne bomo s preobrazbo političnega sistema utrdili razvoja civilne družbe. S tem v zvezi se mu zdita pomembna dva članka iz prvega poglavja: Liberalci in klerikalci in Stranke nazaj v skupščino! Ključen je odnos strank do pravne države in civilne družbe. O tem danes stranke nočejo razpravljati, kot da se želijo izogniti podreditvi delnih ciljev univerzalnim načelom pravne države in določnejšemu statusu znotraj političnega sistema. Trendi gredo celo v nasprotno smer, v smer uzurpacije države in zlorabe državnega aparata v korist posameznih strank. Od tod izhaja odločna avtorjeva zahteva po znotrajparlamentarni dejavnosti strank. Besedilo Liberalci in klerikalci pa poskuša opozoriti, da se je že začel boj za civilno družbo. Vprašanje je, do kod katera koli organizacija lahko prevzame nadzor ali celo prenikanje civilne družbe.

Pri lastninjenju se avtor zavzema za Mencingerjev model, ker omogoča bolj organsko preobrazbo družbene lastnine v prihodnji večdimenzionalen lastninski sistem. Merilo za lastninjenje naj ne bo samo učinkovitost, ampak tudi pravičnost (»sociologi so dolžni uveljavljati tudi načelo pravičnosti mimo načela učinkovitosti«). To se lahko doseže z uveljavljanjem načela aktivne lastnine: subjekt, ki razpolaga z določeno lastnino, naj z njo tudi dela in jo upravlja. Raziskava SJM '91 je pokazala, da 55% Slovcem pomeni lastnina »pogoj za samostojno življenje« (in samostojno oblikovanje svoje prihodnosti). Samo 10% anketirancev izraža stališče, da lastnina pomeni sredstvo za izkoriščanje drugih. Od štiridesetletne indoktrinacije ni ostalo domala nič. O t. i. privatizaciji družbene lastnine pa so značilna naslednja mnenja: za delavske delnice se opredeljuje 42% vprašanih. Zanimivo je, da v Sloveniji ni več občutno prisoten tudi antikapitalistični duh. Če že imamo antikomuniste, nimamo antikapitalistov, pravi dr. V. Rus. Zelo pomemben je podatek, da so Slovenci v skupini desetih vzhodnoevropskih držav med tistimi, ki so najbolj skeptični do kapitalizma in socializma (raziskava dr. N. Toša). Očitno imajo največ izkušenj z obema sistemoma in se zavedajo njunih slabih in dobrih strani.

Preseči moramo socialistično družbo, pravi avtor, ne smemo in ne moremo pa se odpovedati socialni družbi. Merilo enakosti moramo nadomestiti z merilom socialne varnosti, ne smemo pa zaradi tega demontirati države blaginje oziroma socialne države in vseh njenih institucij, njihovih programov. V tej točki (3. poglavje) se avtor ukvarja z osnovno socialno varnostjo (državljskim dohodkom) ter s pravno varnostjo na delovnem mestu in pri lastninskih zadevah.

Izobraževanje (četrti tema avtorjevih razmišljanj) postaja kritično zaradi tega,

ker se odpira problem privatizacije celotnega izobraževalnega sistema. Postaviti je treba načelna merila, pravi avtor, kaj in v kateri smeri predstavlja izobraževanje javno dobrino in v čem zasebno dobrino? Zato se zavzema za jasno opredeljevanje meja, kjer se zasebno in javno na področju izobraževanja srečujeta.

O tem, kakšni so lahko pogledi na raziskovalno in strokovno delo, ki mu je zavezan prof. Rus, najbolje priča že kar prva razprava na promociji njegove knjige. Pri razumevanju realnosti, pravi dr. J. Pučnik, so izredno pomembni modeli, s pomočjo katerih opazujemo stvarnost in izkustveno doživeto realnost na drugi strani. Avtor knjige odkriva »vizije, misli, ki so usmerjene daleč naprej«, sam pa želi izluščiti »nasvet in priporočilo za danes in tukaj«, še dodaja. Strinja se, da bi stranke morale biti zgolj sredstvo za organiziranje političnega vpliva v političnem sistemu, ne pa drugje. Toda to pomeni, da imamo parlament in da so stranke pač stranke, ki delujejo v delujočem gospodarskem sistemu in ob avtonomnem delovanju obeh univerz in drugih institucij. Znanost naj bi bila torej sredstvo, določena oblika osmišljanja, tako zanesljiva v primerjavi z drugimi, da brez nje ne moremo. Sam pa ne more zaradi tega odmisлити drugih pripomočkov in izkušenj.

Dr. N. Toša so zanimali pogoji, pod katerimi lahko srednjeevropske in vzhodnoevropske družbe izvedejo radikalno družbeno preobrazbo v postsocialistični smeri, ko je očitno, da sta v ospredju prenavljanje in uveljavljanje koncepta nacionalne države. Sodi, da se le s težavo uveljavlja enovit koncept demokratične preobrazbe političnih institucij in ekonomske preobrazbe. Ekonomija in trg odločujoče zmanjšujeta obseg socialne varnosti posameznika, hkrati pa ne razvijata njegovih individualnih zmožnosti – zato ga potiskata na socialno obrobje. Kakšna bo socialna cena sprememb za oblikovanje demokratičnih institucij?

Dr. J. Mencinger se ima v razpravah vselej za praktičnega ekonomista, ki ga zanima predvsem to, kako stvari čim bolje delujejo. Ne mara revolucij, takšnih ali drugačnih, ne verjame v zarote, zelo pa verjame v neumnost in nevednost. Privatizacija je po njegovem mnenju povsem zavožena, pri tem pa smo izgubili celo leto dni. V začetku nam je šlo za to, da izkoristimo vse prednosti decentraliziranega gospodarstva. Ustvariti moramo pravila igre, ki v tržnem gospodarstvu veljajo, toda hkrati tudi pravila, kako bi do njega prišli. Izhodišče je samo avtonomija podjetij in delavsko soupravljanje. Danes imamo zastoje, ker se nismo ravnali po jasno zastavljenih političnih ciljih. Ne strinja pa se z dr. V. Rusom glede osnovnega državljanskega dohodka. Ali ni to podobno pravici do dela ali pa administrativnemu uveljavljanju prispevkov za nerazvite, se pravi prerazdeljevanju dohodka?

Dr. Peter Klinar je sam sebe že kar na začetku razprave opredelil za nepraktičnega človeka (v primerjavi z Mencingerjem), vendar tudi njega Rusova knjiga vznemirja in sili k razmišljanju. Na primer: slovenski narod spada med narode, ki so se izoblikovali po nekakšnem etničnem modelu. Postopno so pridobivali različne avtonomije, od jezikovne, šolske, kulturne, gospodarske, do izoblikovanja lastne nacionalne države. Vprašanje je, ali sta možna hkratno oblikovanje nacionalnih držav in njihova preobrazba po zgledu zahodnoevropskih integracij. Kako utirati prehod od systemske k družbeni integraciji, ko naj bi temeljne funkcije prehajale od države na kulturne in druge organizacije, predvsem pa k nadinstitucionalnim povezavam. Razpravljalca je zanimal tudi podrobnejši pogled na korporativistične elemente demokracije.

Za nekoga je, na primer, razprava o korporativizmu znak inficiranja s predindustrijsko romantično družbo, pravi dr. V. Rus. Zanj pa se postavlja pomembno vprašanje, kako bo industrijska družba reševala konflikte v svojem razvoju. Vsakdanje življenje se vedno bolj fragmentira na raven družine, delovne organizacije,

lokalne skupnosti. Kdo bo deloval v praznem prostoru med na eni strani fragmetiranim življenjem in globalno družbo ter reševal disfunkcije in konflikte? Kakšno mesto naj bi imela strokovna združenja kot elementi socialne integracije? Kakšna naj bo vloga države, da ne bo povzročila moralne, profesionalne, intelektualne in politične dekadence? Ali se ne ponavljajo ta izkustva, ko skušajo stranke oziroma politična telesa nadzorovati strokovna združenja in s politizacijo strokovnih združenj v bistvu tudi nadzorovati civilno družbo? Neokorporativizem zanj pomeni, da imajo strokovna združenja poleg svojih specifičnih ciljev še splošne naloge v civilni družbi.

Dr. Adolf Bibič je tudi poudaril vlogo profesionalnih asociacij v odnosu do partitokracije, kot pravijo vladavini strank Italijani in kar tudi drugod ostro kritizirajo. V kakšnem smislu naj bi šle stranke nazaj v parlament, da država ne bi bila partitokratska, in v kakšnem smislu so stranke že v civilni družbi nosilke oblikovanja politične volje in splošnih interesov? Zanima ga vpliv liberalne, katoliške, socialdemokratske tradicije na našo sedanost. Ali je možna med njimi nova sinteza in ali bi bila taka zahteva utopična? Ali je zgodovina že dokončno izločila nekatere tradicije? Pri nas je uveljavljen že močan dvom o industrijski demokraciji (morda kot posledica nekaterih negativnih izkušenj s samoupravljanjem). Za mnoge je vprašanje demokracije, zanemarjajo pa drugačne izkušnje po svetu in tudi naše lastne izkušnje z udeležbo ljudi pri upravljanju. Na zgodovino gleda dr. Rus kumulativno, kar je za nas Slovence pozitivno, saj smo nagnjeni k brisanju preteklosti in k vedno ponovnemu začenjanju od ničelne točke. To je eden izmed bistvenih vzrokov, da zaostajamo za drugimi. Rusova knjiga zato ni le vznemirljivo branje, marveč tudi pomirjajoče iskanje novih alternativ.

Dr. V. Rus meni, da se naša družba giblje v smeri socialno liberalne družbe. Govori o verjetnosti, ne pa o tem, da bi tako moralo biti. Gre za logiko samokorekcije, saj se je tudi socializem že liberaliziral. Ne gre za to, da razrušimo socializem, ampak da ga liberaliziramo in iz tega ustvarimo v temelju neko drugačno družbo, ki jo zaenkrat imenujemo postsocialistična. Drug proces vidi v smeri socializacije kapitalistične družbe. Iluzorno je danes zavzemanje za zgolj tržno regulacijo družbe. Smiselna pa je razprava o sestavinah tržnega in netržnega reguliranja. Ne gre torej za koncipiranje boljše družbe, ampak za liberalnejšo ureditev družbe. Iluzorno se je tudi odpovedovati industrijski demokraciji. Parlamentarna demokracija, brez industrijske in ekonomske demokracije, je prav tako farsa, kot je bila farsa samoupravljanje brez parlamentarne demokracije.

Razprava se je zedinila v pogledu zahteve prof. Rusa, da morajo stranke nazaj v parlament. Toda ali je ta zahteva v konkretnih okoliščinah v resnici tako »irelevantna«, kot pravi dr. J. Pučnik, oz. da družbene okoliščine tega ne onemogočajo, ker še nimamo razvitega ekonomskega, bančnega, izobraževalnega, upravnega sistema itd.? Stranke se razraščajo po vseh teh sistemih, po celotni družbi, mestoma tudi v neke vrste amorfnih oblikah, kot je razumeti. Toda zakaj ne razmišljamo drugače? Stranke onemogočajo, da bi se ti sistemi kot takšni, avtonomni, tudi razvijali. Ali družba res ne bi zmogla ureditve, ki bi takšen razvoj zavarovala, tudi utrjevala, predvsem pa omejevala delovanje strank zunaj političnega sistema.

Dr. Pavle Gantar je ugovarjal tezi, da so stališča, dognanja in spoznanja prof. Rusa »resnična, le da jim moreta šele čas in prostor dati pravo težo«. Iz preteklosti mu je znan dogmatski ugovor, da je vse odvisno od »kraja in okoliščin«. Ali ne postane reševanje vsakega problema na teh podlagah zelo relativno, se sprašuje. Vedno naj bi bil nekdo tretji, ki bi povedal, kaj je tisti prostor, kdaj je pravi čas in kdaj naj spregovori velika resnica in kaj da je. Vprašanje znanstvene pojasnitve

v sociologiji in v družbenih znanostih sploh je zelo kompleksno, vendar ni mogoče na ta način razmejevati sociološke znanosti in izkustvenih spoznanj.

Strinja se, da so neokorporativistični družbeni aranžmaji realni. Z njimi vstopamo v menjalne in druge procese. Težave pa nastopijo v trenutku, ko se poizkušajo uveljaviti na ustavnopravni ravni. Takrat vstopajo v temeljni konflikt z načelom pravne države in enakostjo ljudi pred zakonom. Zato je nezaupljiv do stališč, ki govorijo, da je stroka več kot stroka in ne zgolj stroka.

Ali res strank ni mogoče omejiti, ker po naravni logiki stvari zasedajo prazen prostor, ki nastaja ob vseh družbenih spremembah. Recimo tudi v primeru UKC, Univerze itd. Ker stvari zakonsko niso zadovoljivo urejene, si lahko »nekdo« marsikaj »nekaznovano« privoščijo, stranke pa stoje ob strani. Marsikatera izkušnja kaže, da v strankah res ne bomo našli zaslonke za njihovo samoomejevanje. V tej točki pa se je možno strinjati z dr. J. Pučnikom, pravi dr. Veljko Rus. Kolikor so strokovna združenja – od sociološkega naprej – šibka in niso protiutež politični javnosti, toliko lažje si jih bodo stranke privoščile. Njihova naloga je, da stranke potisnejo nazaj v parlament.

Pri odnosu med civilno družbo in državo ni dovolj razjasnjeno vprašanje »socialnega inženiringa«, pravi dr. Frane Adam. Državljeni Slovenije so dali po mnenju V. Rusa mandat vladajoči koaliciji, da izvaja politično sistemsko, ne pa tudi družbenih sprememb, če stvari poenostavimo. Zastavlja se mu vprašanje: kakšen je odnos med političnimi in družbenimi spremembami? Če premislimo vse učinke korporativističnega aranžmaja, bomo ugotovili zelo globoke družbene, lahko bi rekli tudi vsakdanje implikacije za posameznika. Katere intervencije s strani države in politike v civilno družbo (denimo v smislu uvajanja oz. pospeševanja institucij, tržne ekonomije) so možne in zaželene, katere imajo negativne učinke? Dr. V. Rus se strinja, da samo politični vplivi in volja tu ne zadoščajo. Kolikšne so obnovitvene sposobnosti civilne družbe? Po definiciji je je samo toliko, kolikor se je sposobna sama razvijati, pravi avtor knjige. Pri tem ne gre za to, da jo stranke pospešujejo, ampak gre za to, da jo mora država zaščititi pred strankami, ji zagotoviti minimalno količino varnosti in s tem omogočiti samourejanje civilne družbe. To načelo velja tudi v ekonomiji, ki se ureja po tržnih mehanizmih – toda nekdo mora zagotoviti njihovo delovanje. S tega vidika je za dr. V. Rusa osnovni državljanski dohodek nujen minimum, da ljudje niso paralizirani zaradi prevelike negotovosti. Sam državljanski dohodek pa ne ustvarja socialne dediferenciacije, nika kršne socialne enakosti, ne določa ne socialne ne kulturne distance. Dosedanji socialni programi praviloma delujejo v medsebojnem križanju in sovpadanju, ker nihče ne ve, kakšni so rezultati teh programov, koga dosežejo. Posameznik, ki nima zadostne izobrazbe, socializacije, ki ni dovolj vključen v družbene skupine, deklariranih pravic v resnici ne bo nikoli dosegel – ali pa v zelo majhnem obsegu.

Podatki in ugotovitve, ki jih Rus podaja v svojem delu, so opozorili, da smo Slovenci po svojih vrednostnih sistemih in drugih značilnostih bolj podobni oddaljenejšim narodom in državam (Skandinavija, Japonska . . .). S tega vidika se je odprla razprava (D. Zajc) o izbiri prednostnih povezav Slovenije s Srednjo Evropo in širše je potekala najprej v smeri, da je odgovor na to, npr. za ekonomista, bolj ali manj objektivno razviden (glede na medsebojno razvitost trgov med sosednjimi državami). Ponujajo se tudi možnosti širše zasnovanih strategij z državami, ki imajo čez naše ozemlje naraven izhod na morje. Praviloma tudi ni države, ki ne bi želela izkoristiti združevanja z razvitimi državami in tudi združevanja z državami, s katerimi ima naravne vezi, pa čeprav so manj razvite – zlasti če se njihova gospodarstva dopolnjujejo. Toda o teh stvareh je treba izoblikovati javna merila,

da ne bo imela vsaka stranka zgolj svoje delne usmeritve. Čas je dozorel za jasne in javne preference, ne samo ekonomske. Dolgoročno stabilno sodelovanje zahteva tudi relativno nizko kulturno distanco. Razpravljalci so se zavzeli za tesno sodelovanje z državami, ki v resnici predstavljajo večdimenzionalno preferenco (od ekonomskih prednosti do kulturne konvergence) in imajo moderen in učinkovit sistem. Ekonomska določila prav gotovo niso konec koncev edini kriteriji vseh preferenc, kot pravi profesor Rus.

FRANCE KRIZANIČ*

Izziv slovenski gospodarski krizi

(o knjigi Veljka Rusa Med antikomunizmom in postsocializmom)

Odkar se po obeh »naftnih šokih« v sedemdesetih letih gospodarske rasti ne da več enostavno spodbujati s pospeševanjem povpraševanja (s povečevanjem količine denarja v obtoku), produktivnosti pa z ekonomijo obsega (povečevanjem dejavnosti, zaradi katerega se zmanjšajo stroški na enoto produkta) so v razvitih in nekaterih novo industrializiranih državah omogočili nadaljevanje gospodarske rasti s spletom omejevalne monetarne, ekspanzivne fiskalne ter aktivne zunanjetrgovinske in znanstveno-tehnološke politike. Te ukrepe so povezali z deregulacijo oziroma privatizacijo, s katerima so povečali samostojnost podjetij in njihovo gospodarsko pobudo. Na ta način so spremenili dotedanjo povezanost med povečevanjem produktivnosti in delitvijo učinkov tega povečanja med plače in profite, porabo in investicije. Vse te spremembe so privedle do gospodarske rasti, ki je temeljila na prilagodljivih tehnologijah, t. j. hitrem uvajanju novih izdelkov in učinkovitejše produkcije. Stagflacijsko krizo, s katero se je končal prejšnji način regulacije gospodarske rasti, je odpravila nova tehno-ekonomska paradigma, temelječa na informacijsko intenzivni produkciji, integralnem marketingu, decentralizaciji odločanja, znanju in pobudi zaposlenih.

S problemi uvajanja sodobne tehno-ekonomske paradigme na Slovenskem se v svoji najnovejši knjigi Med antikomunizmom in postsocializmom ukvarja profesor Veljko Rus. Te probleme opazuje in analizira s štirih različnih dimenzij: po metodi oziroma načinu uvajanja nove tehno-ekonomske paradigme na Slovenskem, po odnosu do lastninjenja in soupravljanja, po odnosu do socialne politike ter po odnosu do izobraževanja.

Veljko Rus pravi, da je vzrok dolgoletne krize na Slovenskem »nemožnost reintegracije dela in lastnine na višji ravni«, kar je usoden civilizacijski problem. »Brez individualne lastnine proizvajalnih sredstev niso mogoči liberalni odnosi med delavci, profesionalci ali pa menedžerji. Kolektivno lastništvo je vir socialne metafizike; z njim so proudhonizmu spodrezane vitalne korenine individualizma... Liberalizem je zavarovan pred degeneracijo v anarhizem tedaj in samo tedaj, če obstaja institut individualne lastnine, ki omogoča avtomatsko odgovornost posameznika za kapital oziroma za proizvodna sredstva... Anarhije, ki izvira

* mag. France Krizanič, raziskovalec, Ekonomski inštitut Pravne fakultete